

Problema Fini iha Timor-Leste

Aprezentasaun husi Mariano Ferreira, La'o Hamutuk
Enkontru Públiku "Polítika no Planu
Dezenvolvimentu Fini iha Timor-Leste

Dili, 05 Agostu 2011

Fini mak abut ba agrikultura

**Laiha fini = laiha agrikultura = laiha
agrikultor = laiha produsaun**

Tanba ne'e iha mundu internasionál fiar katak:

Se mak domina fini nia sei
domina ai-han, se mak
domina ai-han nia sei domina
mundu

Realidade iha mundu agora...

- Tanba ne'e Importante tebes atu agrikultor sira iha fini nafatin
- Agrikultor sira mos tenki kontrola sira nia fini rasik, laos kompanhia sira ka ema seluk
- Fini labele sai hanesan "komoditi" atu hetan lukru (bisnis)

- Kompañia boot sira hanesan Monsanto, Syngenta, no kompañia sel-seluk tan komesa domina ona fini balu no kontinua halo esforsu oi-oin atu domina tan fini iha fatin hot-hotu.
- Dalan atu domina fini ne'e mak: hamosu fini foun hodi troka fini ne'ebé agrikultór sira uza kleur ona.
- Nudár rezultadu: agrikultór iha nasaun barak depende maka'as ba kompañia sira.

Realidade iha Timor-Leste

- Seidauk iha Lei kona ba Fini atu bele protégé fini rai-laran.
- Seidauk iha estudu kle'an kona-ba Fini iha Timor-Leste
- Maski seidauk iha lei, iha ona instituisaun internasionál balu ne'ebé introduz fini foun iha Timor-Leste hanesan: Seed of Life

Realidade... kontinua

- Laiha Informasaun nato'on ba agrikultór sira kona-ba fini oi-oin ne'ebé fahe, hanesan: Íbrida, SoL no GMO?, nsst
- **Hybrida:** Labele produz fali fini, tanba nee halo agrikultor sira depende ba kompanhia nebe produz no faan fini nee.
- **SoL:** Fini SoL, la temi fini nee nia naran original no la liu husi teste labolatorium atu identifika fini nia genetiku, fiziku no saude.

Realidade... kontinua

- **GMO:** Too oras nee ita la hatene fini GMO tama ona iha TL ka lae?

Seed of Life

- SoL la temi fini nia naran original no la liu husi teste labolatorium nian atu identifika fini nia genetiku, fiziku no saude.
- Teste ne'ebé SoL halo bele halo polinasaun genetiku tanba halo iha toos agrikultor sira. (la halo izolasaun)
- SoL lori konseitu Revolusaun Verde: Adopta variedade foun ho objektivu atu hasae produsaun hodi asegura seguransa aihan. Konseitu ne'e la rekonese matenek lokal ne'ebé mak eziste.

SoL... kontinua

- SoL la dezenvolve fini lokál tanba sira nia objektivu mak "introduz fini foun" husi nasaun seluk
- Maski iha fini lokál balu bele fó produsaun di'ak hanesan ho fini SoL nian, SoL halo promosaun liu ba fini SoL nian (Meloban 1,9
- SoL la esplika kualidade nutrisaun husi fini SoL nian (sira preokupa ho produstu nia morin, boot, gostu barak)

Impaktu balu husi introdusaun fini foun

- Halo polusaun genetika
- Hamosu fini foun ne'ebé ita la konhese
- Bele hamosu moras no daet ba aihoris sira seluk
- Fini balu presiza adubus kimiku barak no estraga ekologia
- Hafraku ligasaun sosio-kultural ema Timor nian ne'ebé metin ona ho fini no sistema agrikultura ne'ebé bazeia ba matenek lokal
- Produsaun la sustentavel (diferen produsaun iha fatin testu no agrikultor sira nia toos/natar)

Rekomendasaun

- Aloka orsamentu nato'on ba desenvolve fini rai laran
- Presiza halo peskiza klean kona ba fini lokal ne'ebe mak eziste nanis iha TL
- MAP presiza iha laboratoriu halo seleksaun fini nebe tama mai TL inklue fini husi SoL

Rekomendasaun...Kontinua

- MAP presiza fo kompetensia ba Diresaun Peskiza MAP atu peskiza no habarak fini ne'ebe mak eziste ona iha rai laran independentemente
- Governu presiza tetu didiak koperasaun ho Governu Australia kona ba Seeds of Life (impaktu longu praju)
- MAP presiza identifika fini ne'ebé espalla iha Teritoriu tomak inklui evaluasaun ba fini husi SoL. (fini hibrida, GMO, Lokal, nss)

Lokraik
di'ak!